

שלומי רייסקין

שחלה המייצרת זרע [ולא ביציות]*

ראשי פרקים:

הקדמת העורך

- א. שחלה המייצרת זרע
- ב. שיקולים הלכתיים
- נקבה המזרעת היא נקבה גמורה?
- קביעת אבהות
- שאלת חיוב אשה מזרעת במצוות פרו ורבו
- פדיון בכור וירושתו
- ממזרות – קרבת משפחה בין תורם למופרית
- מואבי
- ייבום
- חובות האב – על האשה (חוה) בעלת הזרע?
- קבלת קידושין על ידי האמא עבור הבת [מדאורייתא]?
- ג. סיכום

הקדמת העורך:

כבר כיום, ניתן (בעכברים) לייצר תאי זרע או תאי ביצית מתאי עור של העכבר. ראה מקורות שצינו במאמרי שם*.

המרחק בין הצלחה בעכברים ליישום בבני אדם איננו כל כך גדול, כך שסביר שתוך שנים לא מעטות טכנולוגיה זו תהיה זמינה גם לבני אדם והיא תפתור בעיות עקרות קשות שעד היום לא היה להם פתרון¹.

סביר שיהיה ניתן לייצר מתאי עור של זכר לא רק תאי זרע אלא גם תאי ביציות. וכן מתאי עור של נקבה יהיה ניתן לייצר לא רק תאי ביציות אלא גם תאי זרע.

אמנם תאי זרע שהופקו מתאי עור של נקבה יכללו תמיד רק כרומוזומי X ולעולם לא יכללו כרומוזום Y, כך שהצאצאים שלהם יהיו תמיד נקבות. ובדומה, תאי ביצית שיופקו מתאי עור של זכרים, חלקם יכללו כרומוזום X וחלקם יכללו כרומוזום Y כך שיווצר מצב מענין של ביציות המכילות

* ראה שלומי רייסקין "הפריה עצמית: ילד שאביו ואמו הגנטיים הם אותו אדם", **אסיא** קא-קב (ניסן תשע"ו), עמ' 103-111.

1. ראה בקישורים:

- 1) <https://www.sciencealert.com/scientists-create-human-sperm-from-skin-cells>
- 2) <http://www.abc.net.au/news/2016-04-28/spanish-scientists-use-skin-cells-to-create-human-sperm/7365522>

2. Nishimura T., et al. "Sex determination. foxl3 is a germ cell-intrinsic factor involved in sperm-egg fate decision in medaka". Science 2015 Jul 17;349(6245):328-31; Will Dunham, Washington, " Egg or sperm? Scientists identify a gene that makes the call", reuters, SCIENCE NEWS | Thu Jun 11, 2015, <http://www.reuters.com/article/us-science-reproduction-idUSKBN0OR2IS20150611>.

כשהמדענים השביתו את הגן אצל נקבות הדג, תאי הנבט הראשוניים הפכו לזרע בשחלות דג המדקה, במקום לביציות כפי שהיה לכאורה מצופה מנקבות, שתייצרנה ביציות ולא זרע. תאי הזרע הללו פעלו כשורה, והפרו בהצלחה תאי ביצית והולידו דגים בריאים.

מינורו טנאקה, ביולוג רבייתי במכון הלאומי היפני לביולוגיה בסיסית, אמר שאף אחד לא ידע שבבעלי-חוליות תאי נבט ראשוניים מכילים מכניקת סְוִיץ' הקובעת את גורל שאלת ביצית-או-זרע. התייחסו אל תאי הנבט הראשוניים כאל תאים פאסיביים שמווסתים על ידי תאים אחרים.

מדען אחר באותו מוסד, טושיה נשימורה, הוסיף ואמר שלמרות הסביבה הנקבית של תאי הנבט הראשוניים, העובדה שזרע תקין ופעיל נוצר הפתיע את המדענים מאוד; קרי: החידוש שסוויץ' מיני זה קיים בתאי נבט ראשוניים של הגוף באופן עצמאי ממינו של הגוף.

גן ספציפי זה אינו קיים בבני אדם, אך החוקרים משערים שמכניקת סוויץ' גנטי דומה עלולה לשחק תפקיד אצל בני אנוש גם כן. ברם, המחקר כאמור עדיין בחיתוליו וראשית כל יש לעבור ולחקור עניין זה על יונקים.

ב. שיקולים הלכתיים

בעתיד ייתכן וימצא סְוִיץ' דומה אצל בני אדם, ואז תיאורטית עלול להיווצר מצב בו שחלת אישה מייצרת זרע. נושא זה של אישה אשר שחלתה מייצרת זרע במקום ביציות, הפריית ביצית אישה אחרת על ידי זרע זה והולדת נֶלֶד, מציב בפנינו שאלות הלכתיות שונות. בשאלה הכללית האם מותר להתערב במעשי הבריאה בענייני הפרייה כבר עסקו במקומות שונים.³ במקרה דנן, ישנן השלכות מוסריות כבדות-משקל, העלול לפתוח פתח להשחתה מוסרית, בעידוד יצירת משפחות בניגוד לדרך הטבע.

מכל מקום, כבר נאמר⁴ כי ברגע שטכנולוגיה קיימת אין להתעלם מקיומה, כי ממילא ישתמשו בה החפצים בכך לצרכים פחות חיוביים. ההשלכות ההלכתיות עלולות לגעת בנקודות הכלליות הבאות:

(1) מצוות "פרו ורבו" ומצוות "לְשִׁבֶּת וְצָרָה"⁵

3. פרופ' אברהם שטינברג, תאי גזע – היבטים רפואיים, אתיים והלכתיים, **תחומין**, כג (תשס"ג), עמ' 241-254; הנ"ל, תיכפול/שיבוט בני אדם: היבטים מדעיים, מוסריים ויהודיים, **בשרה חמד**, 3 (תשנ"ז), עמ' 21-38; פרופ' נחום רקובר, שבוט גנטי – תחרות במעשה ה', **שנה בשנה** (תשס"ב), עמ' 105-118; ר' ישראל יעקב כהן, אדם הנוצר ע"י שיבוט, **דברי משפט**, ו (תש"ס) עמ' נ-נח.

4. ראה דברי הגר"א נבנצל בשאלת הפריית המבחנה, **ספר אסיא ה** עמ' 92-93 בפסקה ה.

5. על פי ישעיהו מה, יח: "כִּי כֹה אָמַר ה'... יִצֹר הָאָרֶץ וְעֲשֶׂהָ הוּא כֹנֶנָה לֹא תִהְיֶה בְרָאָה לְשִׁבֶּת וְצָרָה...".

(2) ייחוס הוולד לאם המזרעה כייחוס ל'אבא', ושאלות הלכתיות נלוות;

(3) השפעת ההזרעה על מצוות הנוגעות לקרבת משפחה.

נקבה המזרעת היא נקבה גמורה?

השאלה הראשונה העולה בראש האדם היא: האם נקבה ששחלותיה מייצרות זרע היא עדיין בגדר "נקבה" בעקבות כך שהיא נראית כנקבה, איברי מינה הם נקביים, יש לה שחלות, רחם, חצוצרות, נרתיק, וכו'. אך מכל מקום שחלותיה מייצרות זרע. האם אשה כזאת היא נקבה או שהיא מוגדרת כייצור חדש?

על שאלה זו לעלות על שולחן הפוסקים, שיכריעו בסוגיה מחודשת זו, ולצורך מאמר זה נניח שאישה זו מוגדרת כנקבה, אך זו נקבה המזרעת זרע.⁶

קביעת אֶבְהוּת

מקורות רבים עסקו בהֶבֶט ההלכתי של תרומת זרע וביצית, השתלת עוברים, פונדקאות, וקביעת הורות.⁷ ברם, בנושא שחלה שתוכנתה לייצר זרע במקום ביציות, הזרע הנתרם מגיע מנקבה, אלא שזו נקבה ששחלותיה מייצרות זרע. היא נקבה שיכולה להפרות ביצית של נקבה אחרת בזרע שלה.

השאלה היא, האם יש לנקבה זו דין אבהות לולד?

בעקבות שאלה זו גם עולות שאלות הקשורות לעניין ייחוס, כדוגמת ירושת אב, שיוך לשבט האב, ועוד.⁸

6. **הערות העורך:** בפשטות המין (גנדר) ההלכתי של אדם נקבע ע"פ אברי הרבייה החיצוניים שלו ולא על פי הגנטיקה שלו. לכן אשה עם תסמונת Swyer אשר יש לה נרתיק, רחם וחצוצרות, אלא שאין לה שחלות (אלא אשכים מנוונים באגנה התחתון) נחשבת כנקבה לכל דני התורה. היא יכולה להתקדש, ואף ללדת צאצאים בריאים בעזרת תרומת ביצית. קל וחומר לנ"ד בו לאשה אברי רבייה נשיים ברורים, ואף גנום נקבי (XX 46), שהיא תחשב כנקבה מבחינה הלכתית גם אם שחלותיה אינן נורמליות ומייצרות תאי זרע. -- הרב מרדכי הלפרין.
7. ראה: הרב ז"נ גולדברג, "יחס אמהות בהשתלת עובר מאם אחרת", **תחומין** ה' (תשד"מ), עמ' 248; הרב א"י כלאב, "מיהי אימו של היילוד", **תחומין** ה' (תשד"מ), עמ' 260; קביעת אמהות, **תחומין** ה' (תשד"מ), עמ' 268; הרב ע' ביק, "יחס אמהות בהשתלת עוברים", **תחומין** ז' (תשמ"ו), עמ' 266; הרב זלמן נחמיה גולדברג, "תקלות העלויות לצמות מהשתלת עוברים", **תחומין** י' (תשמ"ט), עמ' 278; הרב י' אריאל, "הפריה מלאכותית ופונדקאות", **תחומין** טז' (תשנ"ו), עמ' 171; איתמר ורהפטיג, "תוקפו של הסכם להפריה חוץ גופית", **תחומין** טז' (תשנ"ו), עמ' 181; הרב י' בן מאיר, "הורות משפטית וגנטית בהלכה", **אסיא** ח', עמ' 73; פרופ' אברהם שטיינברג, ח"ב, **אנציקלופדיה הלכתית רפואית**, ירושלים: מכון שלזינגר, תשנ"ד, ערך הפרייה מלאכותית.
8. ראה: הרב ד"ר מרדכי הלפרין, "תרומת חומר גנטי וטיפולים חדישים בעקרות", מתוך **הכינוס השנתי הראשון לרבנים ולרופאים בנושא: גינקולוגיה, פוריות ויילודים לאור ההלכה**, פסח תשנ"ב – אפריל 1992, סעיף ח' – "השתלת שחלות", המתייחס לשאלת הייחוס בהשתלת שחלות.

הרב ד"ר מרדכי הלפרין במאמר "הזרעה מלאכותית לאחר מיתה – איסור והיתר"⁹, כותב שבהזרעה "שהוצאת הזרע נעשתה לשם הזרעה ולא להפקרה, רבו הפוסקים המחשיבים את הנולד כבנו לכל דבר", ואם כן גם כאן הנקבה תורמת הזרע תהיה 'אב' לכל דבר¹⁰.

ברם, ניתן לחדד את השאלה מעט יותר, במקרה דלהלן:

חוה היא אישה ששחלותיה מייצרות זרע. דינה היא תורמת הביצית. במעבדה לוקחים את הביצית ומפריים בזרעה של חוה. העובר מושלל לרחמה של חוה (תורמת הזרע), חוה יולדת את הולד במזל טוב. האם גם במקרה זה חוה נחשבת ל'אב', כאשר היא גם היולדת וגם תורמת הזרע? יש לעיין בדבר.

שאלת חיוב אשה מזרעת במצוות פְּרוּ וְרָבוּ

אשה אינה מחוייבת במצוות "פְּרוּ וְרָבוּ". אך האם אשה המזריעה זרע כן מחוייבת במצווה?

גם אם נאמר שהיא מחוייבת, וגם לו היה מדובר בגבר, הרי שלעניין מצוות "פְּרוּ וְרָבוּ", ישנן דעות שונות בפוסקים: יש הסוברים כי מצוות "פְּרוּ וְרָבוּ" תלויה במעשה ומתקיימת במעשה הביאה¹¹, יש הסוברים שאין הכרח בביצוע מעשה לשם קיום המצווה, אלא המצווה היא שיהיו לו בנים¹². לדעה הראשונה – אין כאן מעשה ביאה, ולכאורה אין קיום מצוות "פְּרוּ וְרָבוּ". לשיטה השנייה – הרי יש לה בנים (אם הם מיוחסים אליה, בעלת הזרע).

אך גם לדעה הראשונה יתקיים שיש כאן קיום המצווה, זאת מן הטעם הבא: לגבי הזרעה מלאכותית לאחר מיתה הועלתה האפשרות כי גם לדעה הראשונה (שמצוות "פְּרוּ וְרָבוּ" תלויה במעשה) יש אולי מקום לומר שלא רק מעשה ביאה נחשב למעשה במצווה זו אלא גם הוצאת זרע לשם המצווה נחשבת כמעשה, ואם קיום המצווה מותנה בהולדת הבנים, יחשב זה שהוציא את זרעו בחייו למקיים המצווה אף אם יולדו לאחר מותו¹³. אם כן,

9. הרב ד"ר מרדכי הלפרין, "הזרעה מלאכותית לאחר מיתה – איסור והיתר", אסיא עז-עח (טבת תשס"ו), עמ' 120.

10. יש הבדל בין זכר התורם זרע הנחשב כאב, לבין נקבה התורמת זרע, שהרי אין לנו שום הוכחה שנקבה יכולה להחשב כאב. -- העורך.

11. ראה באריכות במאמרו של הרב מרדכי הלפרין, "הזרעה מלאכותית לאחר מיתה", בית הלל ג, א [ט] (טבת תשס"ב), עמ' נו-נו, המביא בעניין זה את הרמב"ם הל' אישות פט"ו הל"א, ר"י בתוס' ב"ב יג ע"א, המגיה על הט"ז בריש אבה"ע סי' א ס"ק ח, ואף שו"ת יביע אומר ח"א – אור"ח סי' לו אות יד, ואף שו"ת אגרות משה, חלק אבן העזר ב, סוף סי' יח. (וראה עוד בספר רפואה מציאות והלכה סימן כז, פרק ב).

12. שם, עמ' נו-נו, בשם הגאון הרוגוצ'ובר, שו"ת צפנת פענח סי' קפה.

13. שם, עמ' נז.

לשיטה זו יש לה מצוות 'פרו ורבו' גם בתרומת זרעה. זאת, בהנחה שהיא מחוייבת למרות הגדרתה כ'נקבה'.

מכל מקום, הרי בתרומת זרעה היא לכאורה מקיימת את מצוות "לְשָׂכֶת יִצְרָה"¹⁴.

ירושת בכור

אם נולד ליהודי (זכר) בכור ראשון לאביו – הוא יורש כפליים מאחיו בנכסי אביו, כדברי הכתוב: "...כי את הבכר בן השנואה יכיר לתת לו פי שנים בכל אשר ימצא לו כי הוא ראשית אנו לו משפט הבכרה" (דברים כא, יז).

דין ירושת בכור עלול להעלות בפנינו את השאלה הבאה:

חוה היא יהודיה ששחלותיה מייצרות זרע, וטרם נולד מזרעה ילד. דינה היא יהודיה שרוצה ללדת ילדים. חוה תורמת לה זרע, הרופאים מפרים את ביציתה של דינה במעבדה או ע"י הזרקה, ונולד במזל טוב התינוק למך.

האם למך, הבן הבכור הזה של חוה, נחשב כבכור ל'אביו'? הדבר תלוי בשאלת קביעת אבהותה של נקבה המייצרת זרע. אם היא נחשבת לאב, לכאורה הוא יהיה בכור ל'אביו' ויירש פי שניים משאר הולדות שהיא תייצר מזרעה.

מואבי

התורה אומרת: "לא יבא עמוני ומואבי בקהל ה'", גם דור עשירי לא יבא להם בקהל ה' עד עולם"¹⁵.

במשנה מסכת יבמות (ח, א) שנינו: "עמוני ומואבי אסורים ואיסורן איסור עולם, אבל נקבותיהם מותרות מיד". מותר להינשא למואביה ועמונית, אך מואבי ועמוני אסור לבוא בקהל.

נמשיך את התיאור של המקרה שתיארנו לעיל, ונוסיף פרט: חוה היא גיורת-מואביה שזה עתה התגיירה, אשר שחלותיה מייצרות זרע. ביציתה של דינה היהודיה מופרית בזרעה של חוה, ונולד במזל טוב למך בן חוה ודינה. האם הולד כשר לבוא בקהל או פסול כי 'אביו' הוא גר-מואבי? והרי אביו הוא נקבה, ונקבות המואבים מותרות לבוא בקהל? אם כן השאלה היא אם נקבה שמייצרת זרע כזכר מתפיסה את איסור מואבי על צאצאיה או שמכיון שמינה הוא נקבה היא כשרה לגמרי וגם זרעה כשר.

14. ראה מש"כ הגר"א נבנצל, הובא בספר **רפואה מציאות והלכה**, פרק כז הע' 37, ובמקורות הנוספים שם.

15. דברים כ"ג, ד.

צד להכשר: היא נקבה. נקבת המואבים מותרת מדין "מואבי ולא מואבית"¹⁶. אם כן, זרעה מותר ככל בן לאשה מואבית.

צד לאיסור: מואבי הוא האסור, קרי: זרע מואב. היא מייצרת זרע מואב, היא זה עתה התגיירה, מעולם לא ייצרה ביציות אלא היא כמו אביה מייצרת זרע. לכאורה היא ממשיכה את איסור מואב לולדותיה.

ממזרות – קרבת משפחה בין תורם למופריה

ולד של שתי נקבות – האם הוא ממזר, בשל העובדה שיחסי אישות ביניהם אסורים, גם אם דרגת האיסור אינה בהכרח מדאורייתא בהכרח? ומה אם שתי נשים אלו הינן שתי אחיות?

השאלה היא האם כאשר אין ביאת איסור הולד יהיה ממזר, או שמא רק ביאת איסור גורמת לממזרות? יש מי שסבר¹⁷ שאם אשת איש נתעברה באמבטי מזרע של אדם שאינו בעלה – הולד ממזר, אף שאין כאן ביאת איסור. זאת, משום שלשיטתו התורה לא יצרה ממזרות משום הנאת הביאה, אלא אף ללא ביאה כלל הולד ממזר.

לשיטה זו, גם בנוולד מהפריית זרע אישה עם ביצית אישה אחרת – יתכן כי הולד ממזר אף שאין ביאת איסור.

ברם, דברים אלו נפסלו על ידי אחרים בטענה ש"אין בהם ממש מחמת שהם נגד הראשונים ונגד הפוסקים המפורסמים אשר עליהם אנו נשענים וגם נגד השכל"¹⁸. כמו כן, במאמרו שהזכרנו לעיל¹⁹, מסיק הרב ד"ר מרדכי הלפרין שאין חשש ממזרות בנושא הזרעה מלאכותית, "וכבר הורה זקן, הגר"מ פיינשטיין, שדין ממזרות הוא תולדה של מעשה העבירה ולא של העירוב הזר, ולכן הולד כשר, ואין לחוש כלל לדעת החולקים", והביא שם תשובת ה**יביע אומר** (ח"ח סי' כא סוף אות ד) משנת תשל"ח: "וזכרנו כי זה כעשרים שנה בהיותי יחד בבית הדין הגדול ירושלים, עם עמיתי הגר"ש אלישיב, והגר"ב זולטי, דברנו בזה, והיה פשוט לכולנו שגם אם קבלה האשה זרע מאיש אחר וילדה, שאין הולד ממזר, מכיון שאין כאן ביאת איסור".

16. ראה גמ' יבמות עז, א.

17. כגון ספר **זכר לחגיגה**, חלק זכר למעשה בראשית, חגיגה יד.

18. כך דברי ר' אלטר יחיאל נבנצל, **מנחת יחיאל**, ח"ג, סטניסלבוב, ה'תרצ"ט, סי' מז, אות א, עמ' 55-56, המתפלג על דברי **הזכר לחגיגה** שחולק על גדולי הראשונים "שהסכימו שדבר פשוט הוא שהולד כשר, ולא אסור לאשה לרחוץ באמבטי שרחץ בו איש אחר או לשכוב על סדינים ששכב עליהם איש אחר אלא משום דקפדינן על הבחנה... שהולד שנוולד מאמבטי מתייחס אחר בעל הזרע, ואסור לו לישא אחותו בת האיש הזה שהוא אבי' ממש...", ומסיים "ודברי הספר זכר לחגיגה אין בהם ממש מחמת שהם נגד הראשונים ונגד הפוסקים המפורסמים אשר עליהם אנו נשענים וגם נגד השכל".

19. הרב ד"ר מרדכי הלפרין, "הזרעה מלאכותית לאחר מיתה – איסור והיתר", **אסיא** עז-עח (טבת תשס"ו), עמ' 121; **רפואה מציאות והלכה**, סימן כז.

מה שמו לעליה לתורה ולחתימה על שטר – 'פלוני בן אמא' או 'פלוני בן סבא'?

שאלה המסתעפת מהעניין דלעיל הוא, שאם האמא שיולדת את הולד היא גם זו שממח עצמותיה הפיקן את הזרע שהופרה בה, מה שמו של הולד הנולד? אם חוה ה"אבא" אז לכאורה שמו למך בן חוה, הן לעליה לתורה והן לשטרות. אם חוה היא 'אם נוספת', הרי שיש לקרוא לו לרפואה "למך בן חוה ודינה"²⁰.

כהונה

אם נגדיר את חוה המזריעה כ'אבא', אם כן השאלה היא האם חוה שהיא בת כהן מעבירה את כהונת אביה לבנה הזכר, שילדה דינה? ומה אם היא מזרע מלכות בית דוד, האם הבן שלה יכול להיחשב כבן אחר בן לדוד המלך, ולמלוך?

השאלה היא כפולה, כי אם היא באמת אכן נחשבת גם לאבא, עם כל זאת – האם היא יכולה להעביר משהו שאיננו "פעיל" אצלה? כי הרי היא 'אבא' ממין נקבה שאיננה זכר בבני אהרן, והיא עצמה איננה כהן הרשאי לשרת בקודש²¹.

הסברא להעביר את הכהונה לבן שלה הוא שהיא האבא, מכל מקום, וגם אם הכהונה לא חלה עליה (כי היא "אבא" ממין נקבה), הכהונה יכולה לעבור לבן שלה שהוא כן זכר מבני אהרן. כמו כן, אין לו אבא אחר שיפסול אותו מלהמשיך את השלשלת, אין לו ייחוס אחר מלבד אהרן²², כי כל ייחוסו בא מאישה זו במאת האחוזים. סברא נוספת שהוצעה גם בעבר היא לראות את הזכר הראשון הקיים במעלה ענף העץ המשפחתי כאבא שלו לעניין כהונה ושבת. וזה הסבא, אביה של האשה המזרעת, חוה²³.

20. תורמת הביציות.

21. **הערת העורך:** כדאי לדעת כי הגרש"ז אויערבאך זצ"ל, במאמרו "הזרעה מלאכותית" (נועם כרך א' הוצאת תורה שלמה תשי"ח; **מנחת שלמה** חלק ג' (תשנ"ט) סימן צח פסקה י) כתב לגבי בת כהן פנויה שהתעברה בהזרעה מלאכותית מגוי (!): "וכמו כן נראה דאם האשה היא כהנת או לוייה, שפיר יהיה הולד כמותה אע"פ שהזרע הוא מעכו"ם כמבואר בבכורות מ"ז ע"א. ע"כ. עיין שם היטב.

22. שלא כמו המקלל בן שלומית בת דברי, שאביו היה מצרי ולכן לא התייחס על שבת דן והיה צריך לקבוע את אהלו מחוץ לתחומם.

23. וראה מה שכתב הרב יעקב אריאל אודות השיבוט של אשה בתאים מגופה, "השיבוט והלכה", **שנה בשנה**, תשנ"ט: "שאלות נוספות מתעוררות כאשר מדובר שאותה אשה תהיה גם בעלת התא, גם בעלת הביצית, וגם היולדת. יולד יצור ללא אב כלל. אך אולי אבי אמו הוא יהיה גם אביו, שהרי אין הוא בן של אמו אלא מין תאום זהה לה ואם כן הוא גם 'אחיה' מבחינה מסוימת, וממילא גם בנו של אבי אמו". ברם, כאן העובר אינו משובט ועל כן אינו מעין "אחיה", אלא הוא צאצא שלה ושל בלד, משני הצדדים. לכאורה (!) יש הברל בין שיבוט להפרייה עצמית.

ייבום

מצוות ייבום היא שאם אדם נפטר ללא בנים נושא אחד מאחיו את אלמנתו ויורש את נכסיו והבן שיוולד להם ימשיך את שושלת האח שמת בלי בנים.

מצוות הייבום מתקיימת כאשר התקיימו התנאים הבאים: "כִּי יֵשְׁבוּ אֲחִים יַחְדָּו, וּמֵת אֶחָד מֵהֶם, וּבֶן אֵין לוֹ" (דברים כה, ה). כאשר יש לאח הנפטר בן בשעת מיתתו – אין מצוות ייבום, אך אם בשעת מיתתו לא היה לו זרע חלה חובת הייבום.

להלן מעשה: ראובן נשא את רחל לאישה, ויש לו אחות ושמה חוה אשר שחלותיה מייצרות זרע ולא ביציות. ראובן נפטר ללא בנים²⁴. כך יש כמה שאלות:

1. האם חל **חיוב** על חוה לייבם את רחל? בעיה העלולה להתעורר: נניח שהיתה אפשרות להעביר זרע מחוה לרחל בדרך הטבע – הרי מעשה עריות בינן היה אסור מדין מסוללות; **אלא** שחוה מסוגלת להפרות את רחל בהזרקה.

לענ"ד התשובה לשאלה זו תהיה שלא חל חיוב על חוה לייבם, ואין אפשרות כזאת גם כן, כי נאמר "כי ישבו אחים יחדיו" – וזה לכאורה פוסל אחיות.

מאידך, ריבוי זכר ונקבה יחדיו, אח ואחות, יהיה "אחים" בלשון הקודש, ולא "אחיות", ואם כן אין כאן מיעוט מפורש.

2. אם חוה הפרתה את רחל, ויש לראובן אח נוסף ממין זכר ושמו שמעון, האם זה עלול לפטור את שמעון מזיקת הייבום?

לכאורה הדבר תלוי שוב בשאלת הייחוס: האם לולד יש ייחוס לחוה כ'אביו'²⁵.

24. ולגבי הפריית מבחנה רגילה **לאחר** פטירת הבעל, ראה דברי הרב יאיר חדאד, "רופאים שביצעו הפריית מבחנה אחרי מיתת הבעל ונולד לאשה בן קיימא", **דברין יאיר**, ח"ב, סי' לב, עמ' רב-רה, שלפיו האשה פטורה מחליצה ומייבום. ראה גם: אבהות לאחר מיתה. הרב יגאל בצלאל שפרן. **תחומין**, כ (תש"ס), עמ' 347-352. ועיין **נועם** א (תשי"ח), עמ' קיא והלאה, שם ישנה רשימה ארוכה של מאמרים בנוגע להזרעה מלאכותית, ייחוס הוולד וכשרותו, מאת גדולי תורה רבים (ביניהם הג"ר שלמה זלמן אויערבאך זצ"ל).

25. מאידך – התורה אומרת "כי ישבו אחים יחדיו" (דברים כה, ה), ואף אם יש לולד ייחוס לאביו – ניתן לומר כי זרע מלאכותי זה "לא בא לעולם" באותו זמן כלל, ולא היה בפוטנציה אפילו בתפקיד חומר-הולדה, והוא חידוש שלא היה קיים בזמן נישואי ראובן ורחל. לפי זה, הרי זה דומה להולדת ילד מזרעו לאחר מיתת האב, ואולי יש צורך בייבום או חליצה.

חובות האב – על האשה (חוה) בעלת הזרע?

במשנה במסכת כתובות (ד, ו) שנינו:

האב אינו חייב במזונות בתו. זה מדרש דרש רבי אלעזר בן עזריה לפני חכמים בכרם ביבנה: הבנים יירשו והבנות יזונו, מה הבנים אינן יורשין אלא לאחר מיתת האב, אף הבנות אינן נזונות אלא לאחר מיתת אביהן.

בדומה לכך אומרת הברייטא בגמרא (מט ע"א):

"מצוה לזון את הבנות, קל וחומר לבנים, דעסקי בתורה – דברי רבי מאיר. רבי יהודה אומר: מצוה לזון את הבנים, וקל וחומר לבנות, משום זילותא. ר' יוחנן בן ברוקא אומר: חובה לזון את הבנות לאחר מיתת אביהן, אבל בחיי אביהן – אלו ואלו אינן ניזונין".

אם נאמר במקרה דנן שהאשה המזריעה (שבדוגמא לעיל קראנו לה "חוה") מוגדרת כ'אב', לכאורה גם חלים עליה חובות האב, הכוללים בין השאר את החובה לזון את הבנים והבנות (לשיטת ר' יהודה שאומר 'קל-וחומר לבנות')²⁶.

קבלת קידושין על ידי האמא עבור הבת [מדאורייתא]?

המשנה במסכת כתובות (ד, ד) מזכירה רשימת זכויות של האב על בתו:

"האב זכאי בביתו בקידושיה – בכסף, בשטר ובביאה, וזכאי במציאתה ובמעשה ידיה ובהפרת נדריה, ומקבל את גטה, ואינו אוכל פרות בחייה...". הגמרא (כתובות מו ע"ב) עוסקת במקורות לזכויות אלו, ומביאה מקור נפרד לכל זכות.

האם אשה המזריעה זרע, שמוגדרת גם כ"אבא" הלכתית (בהנחה שכך הוחלט), יכולה לקבל קידושין עבור בתה, להפר את נדריה, ולמכור אותה לאמה עבריה? האם כל הזכויות הללו שיש לאבא קיימות עבור אשה שהיא מוגדרת הלכתית כ"אבא"? השאלה תהיה האם הדבר תלוי בהיותו אב זכרי, גבר, או שהדבר נובע מעצם הגדרתו כאב בתלישות מן העובדה שהוא גבר ואב-טבעי-זכרי.

26. חובת האב לזון את בניו הקטנים מאד ואת בנותיו, נובעת מדיני תנאי כתובה, כלומר מהתחייבות שהאב קיבל עליו בזמן שקדש ונשא את אשתו. חיובים אלו ניתן להחילם בהסכמה גם במצבים בהם חז"ל לא תקנו אותם. מאידך ללא הסכמה, מעולם לא חלו כאן חיובי תנאי כתובה. לגבי חיובים מדין צדקה שהוטלו על האם מכח התקנה. ניתן להחילם ע"י תקנה גם על אשה המיצרת תאי זרע, אך ללא תקנה מיוחדת קשה להרחיב את תקנת חז"ל גם לכאן. -- העורך.

ג. סיכום

בדפים אלו הועלו שאלות המתעוררות בעקבות אישה ששחלותיה מזריעות זרע. כאמור, יש ראשית כל לברר אצל פוסקי הדור מהי הגדרתה של אישה זו, האם היא נקבה או שאיננה נקבה גמורה, בשל העובדה שהיא מייצרת בגופה זרע. אם אינה נקבה גמורה, מהי? האם היא מעין אנדרוגינוס או היא 'מין' חדש? במאמר זה יצאנו מתוך הנחה שאישה זו מוגדרת כנקבה גמורה.

מכל מקום, יצירה חדשה זו של ספקות באבהות ואמהות, אישה אשר היא ספק 'אב' וספק 'אם', היא בודאי מאת ה', כדברי ספר שופטים: "וְאָבִיו וְאִמּוֹ לֹא יָדְעוּ, כִּי מִה' הִיא". (שופטים יד, ד). לענייננו, פירוש הכתוב עלול להיות כדלהלן: כאשר יש מצב מחודש זה של "אביו ואמו לא ידעו" – כאשר יש קושי בהבחנה מי מוגדר כאב ומי מוגדר כאם – כי מה' היא! ה' מביא ומחדש את כל המצב הזה, על מנת שנברר את האמת. בירור זה מונח כעת לפני תלמידי החכמים לעסוק, לברר ולהוציא את אמיתה של תורה לאור עולם.